

УДК 94(47+57)"1979/1989":323.233(477)(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2025-2-11>

Куценко Олексій,
аспірант кафедри історії України та всесвітньої історії,
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка,
gardova1502@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-7441-9414

АКЦІЇ ПРОТИ РАДЯНСЬКОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ В АФГАНІСТАН У 1979–1989 рр. В УКРАЇНСЬКІЙ РСР (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЛУЗЕВОГО АРХІВУ СБУ)

На основі документів із Галузевого архіву Служби безпеки України досліджено акції проти радянської інтервенції в Афганістан у 1979–1989 рр. в Українській РСР, з'ясовано їх можливий вплив на суспільні настрої громадян республіки та вплив на суспільно-політичну ситуацію в СРСР.

Встановлено, що інформаційні повідомлення і звіти КДБ Української РСР свідчать, що деяка частина громадян республіки засуджувала радянське вторгнення в Афганістан і була готова до активних дій проти цього. Такі акції умовно можна поділити на кілька груп. Першу, найбільш численну, становило виготовлення анонімних листів, листівок, написів у публічних місцях тощо. Другу можна визначити як заклики до акцій протесту (самих таких акцій не зафіксовано). Третю групу становили дії окремих громадян, які можна визначити як хуліганські, проте які також свідчили про їх ставлення до зовнішньої політики СРСР, зокрема до «афганського питання». Утім, попри численність таких акцій, їх вплив на громадську думку, а тим більше на радянську владу був незначний. Як видно з документів, листівки виготовлялися мізерними тиражами й не могли конкурувати з офіційними засобами масової інформації, які значно більш ефективно впливали на політичні настрої громадян Радянського Союзу. Судячи з тих же документів, які чітко фіксували дати й імена фігурантів, у масштабах УРСР це все ж були поодинокі випадки, на які радянські спецслужби оперативно реагували. Можна припустити, що більшість фігурантів були якимось чином причетні до війни в Афганістані, тому їхні дії були своєрідною реакцією на це. Решта ж громадян республіки ставилася до подій в Афганістані байдуже.

Водночас наявність нехай і незначної кількості таких активних невдоволених політикою Кремля була критично важливою для наростання протестних настроїв, які ставали дедалі помітнішими із середини 1980-х років. Тож можна стверджувати, що антивоєнні акції громадян УРСР у зв'язку з радянською агресією в Афганістані стали одним із чинників кризи радянської системи й наблизили незалежність України в 1991 році.

Ключові слова: анонімні листи, Афганістан, афганська війна, Комітет державної безпеки, листівки, Українська РСР.

Радянська інтервенція в Афганістан у грудні 1979 р., крім людських і матеріальних втрат, погіршила міжнародне становище СРСР, поглибила кризу компартійного режиму і зрештою стала одним із факторів занепаду та розпаду Радянського Союзу. Цим можна пояснити велику кількість наукових досліджень, які розкривають різні аспекти радянської війни в СРСР, її соціально-економічних, суспільно-політичних та дипломатичних наслідків для Радянського Союзу. Проте проблема суспільних настроїв населення Української РСР та антивоєнних акцій у зв'язку з радянською агресією в Афганістані недостатньо висвітлена в українській історіографії.

Історію дисидентського руху, антирадянського опору та національно-визвольного руху в Українській РСР докладно вивчено (напр.: Данилюк Ю. З., 2000; Касьянов Г., 1995; Курносов Ю. О., 1994; Русначенко А. М., 1998), проте українські вчені майже не приділили уваги впливу на ці процеси радянської інтервенції в Афганістан. Це можна пояснити тим, що на

кінець 1970-х років осередки Української Гельсінської Спілки в УРСР та інші дисидентські й опозиційні осередки були знекровлені арештами їхніх лідерів. На відміну від українських політичних центрів за кордоном, які активно використали афганську війну СРСР у своїй політичній антирадянській діяльності, у тому числі видавничій (див. Ковальков О., 2025), в Українській РСР таких можливостей не було. В окремих публікаціях висвітлено реакцію радянських політичних, військових діячів, а також окремих дисидентів (як-от А. Д. Сахаров) на радянське вторгнення до Афганістану (Ковальков О., 2017) або ж політичні настрої населення окремих союзних республік щодо цього (Кыдыралина Ж. У., 2008). О. Ковальков і Н. Городня дослідили ставлення населення Української РСР до радянського вторгнення до Афганістану на основі документів з Галузевого архіву СБУ, обмежившись 1980 р. (Ковальков О., 2021).

В останній статті проаналізовані переважно зафіксовані органами КДБ випадки поширення чуток про події в Афганістані і ставлення до них у приватних розмовах. У цій статті ми спробували відтворити саме акції, конкретні дії громадян УРСР у зв'язку з агресією в Афганістані, з'ясувати, наскільки впливовими та дієвими вони були. Важливо відзначити, що проаналізовані в статті випадки підпадали під дію Кримінального кодексу УРСР і загрожували ув'язненням. Наприклад, це могла бути ст. 62 «Антирадянська агітація і пропаганда», яка проголошувала: «Агітація або пропаганда, проваджена з метою підризу чи ослаблення радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів, поширення з тією ж метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само розповсюдження або виготовлення чи зберігання з тією ж метою літератури такого ж змісту – карається позбавленням волі на строк від шести місяців до семи років і з засланням на строк до п'яти років чи без такого або засланням на строк від двох до п'яти років»¹. Це також могла бути ст. 187 «Поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад», яка загрожувала «позбавленням волі на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом у розмірі до трьохсот карбованців»². Джерельну базу дослідження склали документи з Галузевого архіву Служби безпеки України, зокрема фонду 16 «Секретаріат ГПУ – КДБ УРСР» за 1980–1987 рр. Це були переважно стандартні інформаційні повідомлення до Центрального комітету Комуністичної партії УРСР та особисто її керівництву про події в республіці, які могли загрожувати владі й режиму, а також окремі спеціальні повідомлення про особливо небезпечні дії окремих громадян.

Метою статті було на основі документів з Галузевого архіву Служби безпеки України дослідити акції проти радянської інтервенції в Афганістан у 1979–1989 рр. в Українській РСР, їх можливий вплив на суспільні настрої громадян республіки та вплив на суспільно-політичну ситуацію в СРСР.

В умовах відсутності в СРСР незалежних ЗМІ і водночас тотальної цензури чи не єдиним способом висловити свою позицію щодо різних подій внутрішньосоюзного чи міжнародного життя було виготовлення й поширення листівок, анонімних листів, написів тощо. Особливо багато таких було в перший рік радянської інтервенції в Афганістан.

31 січня 1980 р. із ЦК КПУ до КДБ УРСР було передано анонімного листа, відправленого поштою 24 січня того ж року. Крім звичних для таких «анонімок» критичних і викривальних звинувачень на адресу радянської влади, внутрішньої і зовнішньої політики Кремля, там містилися і закиди щодо інтервенції СРСР в Афганістан. Так, ті дії визначені «наслідком непродуваної і незграбної нашої політики». Автором листа виявився киянин В. В. Бібік, 1919 р. н.,

¹ Стаття 62 КК УРСР. Dissident Movement in Ukraine. Віртуальний музей Харківської правозахисної групи. URL: <https://museum.khpg.org/1162803885> (28.09.2025).

² Стаття 187 КК УРСР. Dissident Movement in Ukraine... URL: <https://museum.khpg.org/1162803977> (28.09.2025).

член КПРС з 1946 р., старший інженер відділу руху обласного автоуправління. З метою виявлення мотивів його діяльності громадянина «взяли у вивчення»³.

10 березня 1980 р. КДБ УРСР доповів В. В. Щербицькому про заходи щодо киянки О. Д. Гейко 1953 р. н., яка перебувала «під спостереженням» із середини 1970-х рр. через зв'язки з «націоналістами-екстремістами» М. І. Матусевичем, Б. Д. Антоненком-Давидовичем, О. П. Бердником та ін. Їй інкримінували неодноразові антирадянські наклепницькі висловлювання, серед яких у перші місяці 1980 р. були критичні оцінки радянського вторгнення до Афганістану. Так, вояків Радянської Армії вона називала «загарбниками», які «потопили в крові свободу Чехословаччини й Афганістану». О. Д. Гейко було висунуте обвинувачення за статтею 187 КК УРСР⁴.

10 квітня 1980 р. в примірочній кабіні жіночого одягу Хустського універмагу (Закарпатська обл.) було виявлено листівку, виконану російською мовою скорописом на аркуші паперу 20 на 15 см такого змісту: «Люди! Якщо вам дорогі життя ваших синів, чоловіків і загалом солдатів, не дозволяйте, щоб їх відправляли на загибель до Афганістану. Їх життя залежить від нас – мирного населення. Піднімайтеся на боротьбу проти влади. Передруковуйте листівки. Ми не хочемо гинути за чужу землю. Ми боротимемося!»⁵ Таку ж листівку виявили у вагоні пасажирського потягу Львів – Солотвино на станції Хуст. Під час слідчих дій встановлено, що листівки виготовила й поширювала львів'янка Я. Є. Саган, 1960 р. н., калібрувальниця Львівського ВО «Іскра». До Хуста вони приїздила до військовослужбовця в/ч 86755 І. Р. Мазура. Жінка пояснила, що під впливом «нездорових чуток» про начебто масову загибель радянських вояків в Афганістані, які чула на своєму підприємстві, виготовила п'ять листівок, дві з яких поширила, а решту знищила. Я. Є. Саган КДБ «взяв в оперативну перевірку» з метою виявлення справжніх мотивів її дій⁶.

12 квітня 1980 р. в Москві співробітники міліції затримали мешканця м. Дніпропетровська В. В. Тюрічева, у якого вилучили «пасквіль», який він планував передати за кордон через співробітників посольства США в СРСР. У ньому він «зводить наклеп на марксизм-ленінізм, практику комуністичного будівництва, внутрішню і зовнішню політику КПРС і Радянської держави». Зокрема, «дружню допомогу народу Афганістана, яку надав Радянський Союз», він визначав «інтервенцією». Проти В. В. Тюрічева було порушено кримінальну справу за ч. 1 ст. 62 КК УРСР⁷.

17 квітня 1980 р. у трамвайному вагоні маршруту № 1 у м. Києві місцеві мешканці виявили надруковану на друкарській машинці листівку «наклепницького характеру». У ній від імені організації «Свобода слова», яка «начебто існує», «зводився наклеп на внутрішню і зовнішню політику нашої держави», ідеться, що з Афганістану «начебто надходять домовини з загиблими радянськими військовослужбовцями», містився заклик слухати закордонні радіостанції⁸.

25 квітня 1980 р. в с. Українка Острозького р-ну Рівненської обл. в 14-річного учня місцевої восьмирічної школи Г. Шевцова вилучили листок з учнівського зошита з текстом вірша «ідейно ворожого характеру» з назвою «Син». Він був присвячений місцевому мешканцю, сержанту Радянської Армії В. Г. Климеку 1959 р. н., який у лютому загинув в Афганістані. У вірші висловлюються співчуття матері загиблого Є. А. Клима, а також ставилася під сумнів доцільність перебування радянських військ в Афганістані. Було виявлено автора вірша, учня тієї ж школи А. А. Грогаль. Із хлопцями провели «бесіди попереджувального характеру», текст

³ Специальное сообщение. 4 марта 1980 года. *Галузевий архів Служби безпеки України (далі – ГА СБУ)*. Ф. 16. Секретаріат ГПУ – КДБ УРСР. Оп. 1. Спр. 1167. Арк. 8–9.

⁴ Докладная записка о пресечении враждебной деятельности Гейко О. Д. 10 марта 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1167. Арк. 49–53.

⁵ Информационное сообщение за 11, 12 и 13 апреля 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1167. Арк. 257.

⁶ Информационное сообщение за 28 июля 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1171. Арк. 156–157.

⁷ Докладная записка. 10 ноября 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1178. Арк. 29–31.

⁸ Информационное сообщение за 17 апреля 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1167. Арк. 285.

вірша вилучили, а в селі здійснено заходи, спрямовані на «недопущення поширення провокаційних чуток щодо подій в Афганістані»⁹.

29 квітня 1980 р. на ст. Шепетівка Хмельницької обл. під час сортування кореспонденції було виявлено анонімну листівку, адресовану до редакції газети «Труд», з написом: «Олімпіаді – бойкот! Афганістану – волю! Президентові Картеру – слава і честь!» Також містився «ворожий напад щодо одного з керівників КПСР і Радянської держави»¹⁰.

30 травня 1980 р. співробітники обласного управління КДБ Волинської обл. перехопили рукописний анонімний лист, відправлений із Луцька на адресу радіостанції «Голос Америки». У ньому, з-поміж іншого, засуджувалася «інтернаціональна допомога Радянського Союзу народу Афганістану», схвалювались економічні санкції, запроваджені Сполученими Штатами проти СРСР і держав «соціалістичного табору» у зв'язку із цим. Того ж дня черговий аеропорту «Бориспіль» П. П. Тимошенко передав до місцевого районного відділення КДБ знайдену ним у власній поштовій скриньці анонімну листівку такого змісту: «Звернення союзу старших і молодших офіцерів до громадян СРСР. Союз “Відродження” звертається до всіх чесних громадян СРСР бойкотувати Московську Олімпіаду, оскільки наш уряд здійснює антинародну політику по відношенню до держав, що розвиваються. Офіцери і прапорщики! Відмовляйтеся брати участь в огидній авантюрі. “Відродження”»¹¹.

2 червня 1980 р. мешканець Чернівців Д. А. Чулов передав до управління КДБ виявлений у поштовій скриньці своєї квартири анонімний лист, відправлений із Чернігова до м. Фергана 18 травня й повернутий звідти назад через те, що адреса та прізвище отримувача було вигаданим. У рукописному тексті у віршованій формі містилися «злісні наклепницькі судження про інтернаціональну допомогу народу Афганістану, яку надає СРСР, засуджуються дії радянських солдатів»¹².

7 червня 1980 р. КДБ здійснив обшук у тричі «профілактованого» Д. Д. Мазура, який був пов'язаний зі «злочинними діями» членів Української Гельсинської Спілки М. Д. Руденком, О. Я. Мешко, Л. Г. Лук'яненком та ін. і «проходив» по кримінальній справі заарештованого в травні того ж року В. С. Стуса. Серед виявлених під час обшуку «антирадянських і наклепницьких» матеріалів були і такі, що засуджували інтервенцію СРСР в Афганістан. Так, у листі, адресованому «націоналістці Калинець І.», яка перебувала в засланні, «з ворожих позицій спотворюються сенс інтернаціональної допомоги СРСР афганському народу». Д. Д. Мазур також підпав під ч. 1 ст. 62 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда)¹³.

12 червня 1980 р. на стіні вбиральні виробничого корпусу № 1 Новокаховського приладобудівного заводу «Сокіл» Херсонської обл. виявлено зроблені кульковою ручкою написи: «Ненавиджу радянську владу! Хай живе Мао Цзедун!», «Товариші! Знищуйте верстати, не виходьте на роботу, грабуйте магазини і банки, адже наших братів убивають в Афганістані. Яструб». Вказано, що після фіксації написи були знищені¹⁴.

18 липня 1980 р. Управління КДБ «оперативним шляхом перехопило 36 листів на адресу мешканців м. Донецька з вкладеними плакатами розміром 30 на 20 см, виготовленими типографським способом, ворожого характеру в зв'язку з Олімпіадою-80 і перебуванням обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані»¹⁵.

1 жовтня 1980 р. датовано «іменну» доповідну записку на адресу В. В. Щербицького, у якій йдеться про встановлення особи автора 89 анонімних листів і листівок «антирадянського

⁹ Информационное сообщение за 25, 26 и 27 апреля 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1167. Арк. 328.

¹⁰ Информационное сообщение за 29 апреля 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1167. Арк. 353.

¹¹ Информационное сообщение за 30, 21 мая и 1 июня 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1169. Арк. 137.

¹² Информационное сообщение за 2 июня 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1169. Арк. 153–154.

¹³ Информационное сообщение за 12 июня 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1169. Арк. 216.

¹⁴ Информационное сообщение за 13, 14 и 15 июня 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1169. Арк. 231.

¹⁵ Информационное сообщение за 18, 19 и 20 июля 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1171. Арк. 88.

націоналістичного спрямування, направлених до редакцій газет, установ і організацій, а також підкинутих до під'їздів будинків у Києві», якого КДБ розшукував з 1974 р. З-посеред іншого, автор протестував проти «введення обмеженого контингенту радянських військ до Афганістану». Як виявилось, автором був І. З. Пількевич, 1928 р. н., член КПРС з 1958 р., заступник завідувача Київського відділу народної освіти, перебував на спецобліку як офіцер запасу органів КДБ, був нагороджений орденом Леніна, медаллю «За доблесну працю» і значком «Відмінник народної освіти УРСР». Враховуючи тяжкість інкримінованих злочинів, КДБ взяв чоловіка «в розробку»¹⁶.

19 листопада 1980 р. учні запорізької середньої школи № 73 знайшли на її подвір'ї, а також у сусідніх житлових дворах написані від руки креслярським шрифтом і надруковані на фотопапері сім антирадянських листівок, підписаних «правозахисною групою “Мадрид”»¹⁷. У текстах двох із них містився заклик вимагати виведення радянських військ з Афганістану та інших країн¹⁸.

11 грудня 1980 р. «оперативним шляхом» виявлено два анонімні листи, відправлені з Києва на адреси місцевим мешканцям, у які були вкладені листівки такого змісту: «Люди! Мій син загинув в Афганістані в 20-ть років. А (вказане прізвище одного з керівників КАПРС і Радянської держави) хоче жити до 100! Досить бути рабами! 1 січня приходьте до могили Невідомого солдата на мітинг-протесту. Мати». «Люди! Мій син загинув в Афганістані в 20 років. Моєму другому 16. Що приготували йому? Польщу? Не дам! Не дозволимо перетворити наших дітей на карателів. 1 січня приходьте до могили Невідомого солдата на мітинг-протесту. Мати». Вказано, що КДБ УРСР спільно з органами внутрішніх справ працюють над «недопущенням можливих провокаційних проявів 1 січня 1981 р. біля могили Невідомого солдата в Києві»¹⁹.

24 лютого 1985 р. у м. Котовську Одеської обл. на огорожі стадіону «Локомотив» по вул. 50 років Жовтня було виявлено листівку. У ній йшлося про початок випуску суспільно-політичного листка-тижневика «День», який мав на меті роз'яснювальну роботу серед населення. Вказано, що в наступному числі будуть висвітлюватися «становище в Афганістані, проблеми нинішнього уряду СРСР, про що мовчать газети, найважливіші світові події». Текст виконано вручну²⁰.

8 квітня 1985 р. в м. Євпаторії на дверях і стіні будівлі прокуратури міськвідділу внутрішніх справ на землі біля входу до нього, а також на вивісці будівлі дошкільного методичного кабінету були виявлені шість листівок «ворожого змісту», виконаних на аркушах з учнівського зошиту. В них містилися заклики до «братів-євреїв» стати під прапор «справжньої свободи без комунізму», за створення «кримської єврейської автономної республіки», а також за припинення «війни в Афганістані»²¹.

26 липня 1985 р. у Львові «оперативним шляхом» виявлене надіслане до Москви на адресу Антиімперіалістичного трибуналу XII Всесвітнього фестивалю молоді і студентів анонімний лист. Він містив «наклепницькі вигадки» про внутрішню і зовнішню політику СРСР, у т. ч. про «інтернаціональну допомогу Афганістану», здійснювану в УРСР русифікацію тощо. Текст виконано скорописом на двох листах паперу для письма²².

8 грудня 1986 р. на Тростянецькому райпромкомбінаті Сумського облуправління Мінмісцпрому УРСР під час розпакування тюків з виготовленою в м. Лодзь (Польща) бавовняною тканиною на упаковці одного з них виявлено напис скорописом, який містив «брутальні образ-

¹⁶ Докладная записка. 1 октября 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1172. Арк. 185–187.

¹⁷ Информационное сообщение за 19 ноября 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1178. Арк. 88.

¹⁸ Приложение к информационному сообщению за 19 ноября 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1178. Арк. 92–93.

¹⁹ Информационное сообщение за 12, 13 и 14 декабря 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1178. Арк. 228.

²⁰ Информационное сообщение за 22, 23 и 24 февраля 1985 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1225. Арк. 137.

²¹ Информационное сообщение за 8 апреля 1985 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1225. Арк. 248.

²² Информационное сообщение за 26, 27 и 28 июля 1985 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1228. Арк. 188.

ливі напади на адресу одного з керівників КПРС у зв'язку з інтернаціональною допомогою Афганістану, яку надає наша країна». Попередньо встановлено, що напис зробили в Польщі. На інших тюках (усього їх було 92) більше нічого не знайшли²³.

28 квітня 1987 р. в чотирьох телефонних кабінках по вул. В. Сосюри в Дарницькому р-ні м. Києва виявили 10 листівок, які були виконані скорописом на аркушах паперу розміром 5 на 7 см і містили «протест проти надання Радянським Союзом інтернаціональної допомоги Афганістану», а також «злісні, наклепницькі вигадки на адресу КПРС»²⁴.

Документи КДБ УРСР зафіксували поодинокі спроби організації акцій протесту проти війни в Афганістані. Про один із таких закликів ішлося в одному з розглянутих вище листів. В іншому документі читаємо, що Волинське обласне управління КДБ, що в Луцьку, повідомляло до Києва: «Окремі з числа колишніх воїнів, що проходили службу в складі обмеженого контингенту радянських військ в Афганістані (всього в місті 284 особи) дозволяють політично незрілі судження, які спотворюють сутність інтернаціональної допомоги Афганістану, яка надається, заявляють про “звірства” радянських військовослужбовців щодо мирного населення країни, які начебто мали місце». 27 грудня 1986 р., в день відкриття в приміщенні театру обласної звітно-виборної комсомольської конференції і напередодні 7-ї річниці «введення до Афганістану обмеженого контингенту радянських військ» такі особи мають намір зібратися на Театральній площі, а затим рушити до кладовища для покладання квітів на могили загиблих «при виконанні інтернаціонального обов'язку військовослужбовців (72 особи)». Обласним управлінням КДБ спільно з органами внутрішніх справ «прийняті міри з недопущення можливих антисуспільних проявів». Також ідеться, що подібних сигналів з інших областей не надходило²⁵.

Окремі акції радянських громадян тієї доби сьогодні можуть здаватися звичайними пустощами чи бешкетуванням, проте в тих умовах вони також наражали людей на небезпеку. Інколи важко говорити про справжні мотиви таких дій: чи був це прояв дисидентства чи звичайне хуліганство. Утім, згадати про них варто. Так, 22 січня 1980 р., після опівночі, по радіотрансляційній мережі сіл Яблониця, Скибинці й залізничної станції Оратів Оратівського р-ну Вінницької обл. тричі було передане повідомлення: «Увага, Увага! Громадяни, повітряна тривога. Всі, всі в укриття. В Афганістані війна. Американці перейшли кордон СРСР». Це спричинило «тривогу і занепокоєння» місцевих мешканців. Виявилося, що «радіохуліганам» були А. В. Лотник 1961 р. н. і Ю. А. Біневський, які зізнались у скоєному. З хлопцями провели «профілактичні заходи» і стягнули штраф у 70 руб.²⁶

У ніч на 22 квітня 1985 р. на 2-му міському кладовищі м. Одеса на надгробку Г. Г. Фоміна, який загинув в Афганістані в 1980 р., невідомі олійною фарбою намалювали дві свастики розміром 45 на 76 см. Повідомляється, що аналогічні зображення на цьому ж надгробку були зроблені минулого року²⁷.

Таким чином, інформаційні повідомлення і звіти КДБ Української РСР свідчать, що деяка частина громадян республіки засуджувала радянське вторгнення в Афганістан і була готова до активних дій проти цього. Такі акції умовно можна поділити на кілька груп. Першу, найбільш численну, становило виготовлення анонімних листів, листівок, написів у публічних місцях тощо. Другу можна визначити як заклики до акцій протесту (самих таких акцій не зафіксовано). Третю групу становили дії окремих громадян, які можна визначити як хуліганські, проте які також свідчили про їх ставлення до зовнішньої політики СРСР, зокрема до «афганського

²³ Информационное сообщение за 12 декабря 1986 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1245. Арк. 327.

²⁴ Информационное сообщение за 27, 28 февраля и 1 марта 1987 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1247. Арк. 137.

²⁵ Информационное сообщение за 16 декабря 1986 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1245. Арк. 333–334.

²⁶ Информационное сообщение за 23 января 1980 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1164. Арк. 159.

²⁷ Информационное сообщение за 22 апреля 1985 года. *ГА СБУ*. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1225. Арк. 287.

питання». Утім, попри численність таких акцій, їх вплив на громадську думку, а тим більше на радянську владу був незначний. Як видно з документів, листівки виготовлялися мізерними тиражами й не могли конкурувати з офіційними засобами масової інформації, які значно більш ефективно впливали на політичні настрої громадян Радянського Союзу. Судячи з тих же документів, які чітко фіксували дати й імена фігурантів, у масштабах УРСР це все ж були поодинокі випадки, на які радянські спецслужби оперативно реагували. Можна припустити, що більшість фігурантів були якимось чином причетні до війни в Афганістані, тому їхні дії були своєрідною реакцією на це. Решта ж громадян республіки ставилася до подій в Афганістані байдуже.

Водночас наявність нехай і незначної кількості таких активних невдоволених політикою Кремля було критично важливим для наростання протестних настроїв, які ставали дедалі помітнішими із середини 1980-х років. Тож можна стверджувати, що антивоєнні акції громадян УРСР у зв'язку з радянською агресією в Афганістані стали одним із чинників кризи радянської системи й наблизили незалежність України в 1991 році.

Список літератури

- Данилюк Ю. З., 2000. Бажан О. Г. *Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.)*. Київ.
 Касьянов Г., 1995. *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х рр.* Київ.
 Ковальков О. Л., 2017. Радянське вторгнення до Афганістану і радянське суспільство. *Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць*. Вип. 11. Черкаси. 149–155.
 Ковальков О., 2021. Городня Н. Ставлення населення УРСР до введення радянських військ в Афганістан. *Український історичний журнал*. № 4. 80–91.
 Ковальков О., 2025. Куценко О. Афганська війна СРСР (1979–1989) на сторінках періодичних видань Організації Українських Націоналістів (Револьюційної). *Сторінки історії: Збірник наукових праць*. Вип. 59. Київ. 241–262.
 Курносов Ю. О., 1994. *Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. XX ст.)*. Київ.
 Кыдыралина Ж. У., 2008. Политические настроения в Казахстане в 1945–1985 гг. *Вопросы истории*. № 8. 64–73.
 Русначенко А. М., 1998. *Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років*. Київ.

Oleksii Kutsenko

ACTIONS AGAINST THE SOVIET INTERVENTION IN AFGHANISTAN IN 1979–1989 IN THE UKRAINIAN SSR (BASED ON MATERIALS FROM THE SBU BRANCH ARCHIVE)

Based on documents from the Branch Archive of the Security Service of Ukraine, actions against the Soviet intervention in Afghanistan in 1979–1989 in the Ukrainian SSR were studied, their possible influence on the public mood of the republic's citizens and their impact on the socio-political situation in the USSR were clarified.

It has been established that information messages and reports from the KGB of the Ukrainian SSR indicate that some citizens of the republic condemned the Soviet invasion of Afghanistan and were prepared to take active measures against it. Such actions can be divided into several groups. The first and most numerous group consisted of the production of anonymous letters, leaflets, inscriptions in public places, etc. The second can be defined as calls for protest actions (no such actions were recorded). The third group consisted of actions by individual citizens, which can be defined as hooliganism, but which also testified to their attitude towards the foreign policy of the USSR, in particular, towards the 'Afghan question'. However, despite the large number of such actions, their impact on public opinion and, even more so, on the Soviet authorities was insignificant. As can be seen from the documents, the leaflets were produced in small quantities and could not compete with the official media, which had a much more effective influence on the political mood of the citizens of the Soviet Union. Judging by the same documents, which clearly recorded the dates and names of those involved, these were isolated cases on the scale of the Ukrainian SSR, to which the Soviet special services responded promptly.

It can be assumed that most of the individuals involved were in some way connected to the war in Afghanistan, so their actions were a kind of reaction to it. The rest of the republic's citizens were indifferent to the events in Afghanistan.

At the same time, the presence of even a small number of such active opponents of the Kremlin's policies was critical to the growth of protest sentiment, which became increasingly noticeable from the mid-1980s onwards. It can therefore be argued that the anti-war actions of the citizens of the Ukrainian SSR in connection with the Soviet aggression in Afghanistan were one of the factors in the crisis of the Soviet system and brought Ukraine closer to independence in 1991.

Key words: anonymous letters, Afghanistan, Afghan War, State Security Committee, leaflets, Ukrainian SSR.

References

- Danyliuk Yu. Z., 2000. Bazhan O. H. *Opozytsiia v Ukraini (druha polovyna 50-kh – 80-ti rr. XX st.)* [The opposition in Ukraine (second half of the 1950s – 1980s)]. Kyiv. (In Ukrainian).
- Kasianov H., 1995. *Nezghodni: ukrainska intelihtentsiia v rusi oporu 1960–80-kh rr.* [Dissidents: Ukrainian intellectuals in the resistance movement of the 1960s–1980s] Kyiv. (In Ukrainian).
- Kovalkov O. L., 2017. Radianske vtorhnennia do Afhanistanu i radianske suspilstvo [The Soviet invasion of Afghanistan and Soviet society]. *Hurzhiivski istorychni chytannia: Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 11. Cherkasy. 149–155. (In Ukrainian).
- Kovalkov O., 2021. Horodnia N. Stavlennia naselennia URSR do vvedennia radianskykh viisk v Afhanistan [Ukrainian SSR Population's Attitude to the Entry of Soviet Troops in Afghanistan]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 4. 80–91. (In Ukrainian).
- Kovalkov O., 2025. Kutsenko O. Afhanska viina SRSR (1979–1989) na storinkakh periodychnykh vydan Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv (Revoliutsiinoi) [The USSR's Afghan War (1979–1989) on the pages of periodicals of the Organization of Ukrainian Nationalists (revolutionary)]. *Storinky istorii: Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 59. Kyiv. 241–262. (In Ukrainian).
- Kurnosov Yu. O., 1994. *Inakomyslennia v Ukraini (60-ti – persha polovyna 80-kh rr. XX st.)* [Dissent in Ukraine (1960s – first half of the 1980s)]. Kyiv. (In Ukrainian).
- Kydyralina Zh. U., 2008. Politicheskie nastroeniia v Kazahstane v 1945–1985 gg. [The Political Climate in Kazakhstan, 1945–1985] *Voprosy istorii*. № 8. 64–73. (In Russian).
- Rusnachenko A. M., 1998. *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini: seredyna 1950-kh – pochatok 1990-kh rokiv* [The national liberation movement in Ukraine: mid-1950s – early 1990s]. Kyiv. (In Ukrainian).

Дата надходження статті: 27.09.2025

Дата прийняття статті: 22.10.2025

Опубліковано: 10.12.2025